

JÓZEF STANISŁAW ZEGAR

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy

ORCID: 0000-0002-2275-006X

Adres e-mail: jozef.zegar@ierigz.waw.pl

doi: 10.53098/978-83-89900-71-5_26

Co i jak określa wizję wsi 2044

Ustalenie wizji polskiej wsi w perspektywie 21 lat, mimo że jest to okres krótszy od jednej zmiany pokoleniowej, nie wydaje się zadaniem łatwym w turbulentnych i szybko zmieniających się realiach. Doświadczenia poprzednich 23 lat wskazują na znaczące przeobrażenia na obszarach wiejskich, spowodowane zwłaszcza akcesją do Unii Europejskiej oraz objęciem polskiej wsi mechanizmami wspólnej polityki rolnej i polityki spójności. Akcesja miała też istotny wpływ na relatywnie przyspieszony wzrost gospodarczy w sektorach pozarolniczych, co tworzyło silny popyt na wiejską siłę roboczą w warunkach zanikającego wzrostu demograficznego oraz znacznej emigracji za granicę, tylko częściowo kompensowanej przez napływ migrantów z zagranicy. Dokonywały się także zmiany w sferze społeczno-kulturowej przez presję na zmniejszanie dysparytetu dochodowego i infrastrukturalnego wsi w stosunku do miasta oraz stylu życia i w ogóle „wartości”. Te zjawiska w różnym stopniu dotyczyły miejscowości wiejskich – w zależności od ich położenia na osi centrum–peryferie – i pogłębiały zróżnicowanie obszarów wiejskich.

Zarysowanie wizji wsi wymaga przede wszystkim ustalenia czynników, które będą wpływać na kontynuowanie tendencji rozwojowych bądź ich większą czy mniejszą zmianę. Spośród wielu czynników określających kształt przyszłej wsi napomknę o demografii, polityce Unii Europejskiej, sferze klimatyczno-środowiskowej, postępie technicznym i sferze społeczno-kulturowej. W odniesieniu do samego wyobraźnego obrazu wsi ograniczę natomiast uwagi do gospodarki wiejskiej, struktury społeczno-ekonomicznej i zróżnicowania wsi.

Ograniczona objętość tekstu powoduje jedynie pobieżne odniesienie się do powyższych zagadnień ze szczególną ekspozycją wpływu na obszary wiejskie transformacji rolnictwa ku zrównoważeniu, wymuszanej przez globalne tendencje klimatyczno-środowiskowe oraz polityki Unii Europejskiej i krajową.

W kreśleniu wizji wieś pojmuję jako miejscowości na obszarach wiejskich w obecnym ich rozumieniu. Bardziej koncentruję się przy tym na ustaleniu, jaka będzie ta wieś, a mniej na tym, jaka być powinna, bo to zależy od wyznawanych „wartości”, które w dużej mierze są subiektywne. Zakładam także, że nie wystąpi katastrofalna sytuacja w układzie zewnętrznym – międzynarodowym.

Demografia

Procesy demograficzne stają się jednym z najważniejszych czynników rozwoju obszarów wiejskich i ten wpływ w przyjętej perspektywie będzie się nasilać. Kluczowy jest trend spadku liczby ludności w Polsce przy jej jednoczesnej koncentracji w kilku aglomeracjach i suburbiach oraz drastycznym spadku w wiejskich miejscowościach peryferyjnych i wielu miastach o silnych więzach społecznych i ekonomicznych z miejscowościami wiejskimi. Do tego trzeba dodać, że procesy demograficzne na wsi podążają w stronę zrównania się z miastem. Ta niezbyt pożądana konwergencja staje się faktem. W przyjętej perspektywie liczba ludności Polski spadnie do 34–35 mln¹. Będzie korygowana przez migrantów, którzy zasilą głównie ludność w miastach i suburbiach. Istotnie zmienia się struktura wiekowa ludności. Przeciętny wiek mieszkańców Polski w 2021 roku wynosił 41 lat, a w horyzoncie perspektywy ma wynosić około 48 lat (w 1960 roku było to 21 lat!). Przewaga wsi pod tym względem topnieje. Osoby w wieku 65 i więcej lat w 2020 roku stanowiły 18,6% ogółu ludności (w mieście 20,5%, na wsi 15,8%), a w przyjętej perspektywie będzie to nieco ponad 30%. Niekorzystnie kształtuje się wskaźnik relacji liczby osób w wieku nieprodukcyjnym przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym: w 2020 roku 64, w 2044 roku 93, a na wsi odpowiednio 62 i 72 (prognoza GUS²).

Zmiany demograficzne silnie rzutują na rynek pracy na wsi i poza nią, depopulację wielu miejscowości wiejskich, zwłaszcza peryferyjnych, oraz problem opieki zdrowotnej dla rosnącej liczby wiejskich seniorów i potrzebę ich aktywizacji. Należy liczyć się ze zwiększeniem obserwowanego już popytu ze strony miast na wiejską siłę roboczą, w tym szczególnie z rodzin rolniczych. Będzie to mieć konsekwencje dla gospodarki wiejskiej, m.in. dla rynku pracy na wsi, ponieważ będzie to silnie stymulować technizację rolnictwa, a pośrednio także koncentrację produkcji i obszaru, przy czym drożejąca technika i konkurencja na rynku wymuszą podnoszenie dolnego progu skali produkcji rolniczej. To z kolei wymusi korzystanie z usług rolniczych i pomocy sąsiedzkiej. Pozytywne tendencje w tym zakresie wystąpiły już w drugiej dekadzie bieżącego stulecia i można oczekiwać ich kontynuacji. Rzutuje to także na specjalizację gospodarstw, która zderza się z rosnącymi kosztami techniki rolniczej oraz konkurencją o żywą siłę roboczą ze strony innych sektorów – tak na wsi, jak i w mieście. Presję w tym zakresie będzie jednak osłabiać postęp w robotyce i cyfryzacji. Zmiany demograficzne mogą okazać się szczególnie dotkliwe dla rodzin rolniczych, powodując trudności w zakładaniu rodzin i rozwijaniu działalności gospodarczej oraz nasilenie zjawiska braku sukcesorów.

¹ Przytoczone w tekście dane pochodzą ze źródeł statystyki publicznej lub stanowią szacunki własne bazujące na danych GUS.

² Główny Urząd Statystyczny, *Prognoza ludności na lata 2014–2050*, Warszawa 2014, <http://www.stat.gov.pl/prognoza%20ludności%20na%20lata%202014-2050%20site:stat.gov.pl&form=qbdcdr> - Wyszukaj (bing.com) (dostęp: 16.05.2023).

Polityka Unii Europejskiej

Polityka Unii Europejskiej – zorientowana na realizację strategii zrównoważonego rozwoju, której ważnym komponentem jest zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich – stwarza z jednej strony ograniczenia dla rozwoju społeczno-gospodarczego, z drugiej zaś szanse poprzez transfery środków na rozwój oraz płatności za dostarczane dobra publiczne i usługi ekosystemowe. Do jej ważnych komponentów należą zamierzenia i działania w obszarze klimatu oraz środowiska naturalnego. Na pierwszy plan wybija się dążenie do neutralności klimatycznej, gdyż pociąga za sobą wielkie zmiany – zwłaszcza w energetyce i rolnictwie. Chodzi o transformację energetyczną w kierunku energii odnawialnej i zmiany technologii rolniczych przez drastyczną redukcję stosowania środków chemii rolnej, preparatów przeciwdrobnoustrojowych i pożądane zwiększenie sekwestracji węgla. Oznaczenie śladu węglowego w produktach żywnościowych będzie skłaniać do zmiany technologii rolniczych i przetwórstwa rolno-spożywczego.

Realizację transformacji rolnictwa i wsi ku zrównoważeniu wspierają działania przewidziane w wielu dokumentach UE, odnoszące się bezpośrednio do wsi, a także do rolnictwa i środowiska. Te działania wpisują się w cele dokumentu *Długoterminowa wizja dla obszarów wiejskich UE – W kierunku silniejszych, lepiej skomunikowanych, odpornych i zamożnych obszarów wiejskich do 2040 r.*

Czynniki klimatyczno-środowiskowe

Zmiany klimatyczne i konieczność zmniejszenia presji na ekosystemy (ograniczenie zużycia nieodnawialnych zasobów naturalnych, zachowanie zdolności środowiska do dostarczania usług ekosystemowych) mają fundamentalne znaczenie dla stanu obszarów wiejskich. Zmiany klimatyczne skutkujące nasileniem się ekstremalnych zjawisk pogodowych stawiają przed rolnictwem nowe wyzwania. Chodzi zwłaszcza o dotkliwość susz, niedobory wody, ochronę gleb i ochronę bioróżnorodności. Regulacje w zakresie ochrony środowiska, w tym te dotyczące stosowania środków chemii rolnej i śladu węglowego produktów rolniczo-żywnościowych, będą coraz bardziej wpływać na wielkość i strukturę produkcji rolniczej. Problem dotyczy także innych sektorów poza rolnictwem na obszarach wiejskich.

Zjawiska klimatyczno-środowiskowe określają warunki egzogeniczne działalności gospodarczej oraz życia mieszkańców wsi. Wymuszają transformację gospodarki oraz większą dbałość o środowisko wodne (potrzeba retencji na naturalnych terenach zalewowych i podmokłych oraz w zbiornikach sztucznych, ograniczanie zanieczyszczenia wody), powietrze (zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych [GHG] z rolnictwa przez zmianę technologii oraz z gospodarstw domowych przez przechodzenie na odnawialne źródła energii [OZE]), gleby (zwiększenie absorpcji węgla i materii organicznej), bioróżnorodność (powstrzymanie redukcji) oraz krajobraz wiejski (zachowanie walorów, m.in. przez ograniczanie chaosu przestrzennego). Dla jakości życia ludności niezmiernie ważne są również zaopatrzenie w wodę, utylizacja ścieków i zagospodarowanie odpadów.

Transfery środków publicznych do rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich będą coraz silniej warunkowane podejmowaniem działań na rzecz klimatu i środowiska. Ale

też będą zaostrzane warunki administracyjne korzystania ze środowiska przez przedsiębiorców (także rolniczych) i gospodarstwa domowe. Przed społecznościami lokalnymi pojawia się zadanie ochrony przyrody – endogenicznego zasobu obszarów wiejskich, który jest poddawany dużej presji. Ale też pojawia się szansa korzystnego spożytkowania możliwości produkcji energii ze źródeł odnawialnych.

Postęp techniczny

Postęp techniczny pociąga za sobą nowe możliwości rozwoju obszarów wiejskich. Innowacje w zakresie energetyki odnawialnej generują szanse nie tylko redukcji kosztów energii wykorzystywanej w celach produkcyjnych i komunalnych, lecz także uzyskiwania dochodów z jej sprzedaży do krajowej (lokalnej) sieci. W tym celu są także potrzebne innowacje instytucjonalne w postaci lokalnych podmiotów i sieci energetycznych. Można oczekiwać znaczących innowacji w robotyce, co jest szczególnie ważne w przypadku pogłębiających się niedoborów siły roboczej. Roboty będą zastępować siłę roboczą w rolnictwie – w szczególności w gospodarstwach specjalistycznych o dużej skali produkcji. Analogicznie przedstawiają się możliwości innowacji w cyfryzacji (digitalizacji). Internet usprawnia eliminowanie dystansu fizycznego, oszczędność kosztów pozyskania informacji i dostępność informacji ułatwiającej i racjonalizującej zarządzanie jednostkami gospodarczymi oraz gospodarstwami domowymi. Digitalizacja jest ważna w upowszechnieniu innowacji instytucjonalnych w postaci platform sprzedażowych czy zakupowych oraz sieci informacyjnych i usługowych. Szczególnie ważne są innowacje agrobiologiczne – wydają się nawet konieczne, aby zastępować środki chemii rolnej i preparaty przeciwdrobnoustrojowe, a także chronić zasoby środowiska i dawać odpór skutkom zmian klimatycznych. Dotyczy to również innowacji w zakresie ekosystemów glebowych, w tym wzbogacania życia biologicznego gleb i sekwestracji węgla.

Przed rolnictwem otwierają się ogromne szanse wynikające z właściwie nieograniczonego popytu na produkty i surowce rolnicze w ramach biogospodarki oraz strumieni dochodów z energetyki odnawialnej, usług ekosystemowych i społecznych. A to zderza się z ograniczeniami klimatyczno-środowiskowymi, które leżą u podstaw polityki zrównoważonego rozwoju. Ta polityka będzie jednak sprzyjać wzmocnieniu społeczno-ekonomicznej tkanki obszarów wiejskich, w szczególności dzięki nowym miejscom pracy, wzrostowi gospodarczemu i zachowaniu jakości środowiska przyrodniczego.

Sfera społeczno-kulturowa

Sfera społeczno-kulturowa obejmuje „wartości”, gospodarkę (przede wszystkim miejsca pracy i źródła dochodów ludności wiejskiej) oraz kapitał społeczny. Niestety, poziom tego ostatniego jest niski (poziom zaufania, trudności współpracy, opory przed wspólnym działaniem czy ponadjednostkowymi przedsięwzięciami). Jednocześnie warunki działalności gospodarczej na obszarach wiejskich będą skłaniać – a nawet zmuszać – do współdziałania (zaopatrzenie w wodę, utylizacja odpadów, energetyka, system żywnościowy, usługi ekosystemowe i społeczne). Zmniejszenie się liczby rolników wzmacnia tendencję do zaniku tradycyjnej kultury chłopskiej, która już obecnie sięga kresu, upodabniając się do kultury miejskiej. Można na-

tomiast oczekiwać utrzymywania się unowocześnionej kultury ludowej, znajdującej oparcie w kołach gospodyń wiejskich (KGW), ochotniczych strażach pożarnych (OSP), dożynekach, zespołach ludowych, rękodzielnictwie, zespołach sportowych, lokalnych grupach działania (LGD), organizacjach pozarządowych (NGO) i innych.

Akceptacja rolników dotycząca formy indywidualnego gospodarowania nie jest zagrożona, ale obiektywne uwarunkowania nasilają tendencję do komercjalizacji, koncentracji i specjalizacji gospodarstw rolnych. Rolnicy stają się przedsiębiorcami realizującymi swój prywatny, *ergo* mikroekonomiczny interes. Nasilać się będzie również potrzeba (a nawet konieczność) współdziałania, także z innymi mieszkańcami wsi, zwłaszcza w zakresie infrastruktury zaopatrzenia w wodę, wytwarzania i dystrybucji energii odnawialnej, usług socjalnych. Niewiadomą stanowi spółdzielczość wiejska (oraz spożywców), która ze swej istoty łączy cele ekonomiczne ze społecznymi, w tym ekologicznymi. Spółdzielczość umożliwi ochronę drobnych rozproszonych wytwórców (i konsumentów) przed korporacjami i wielkimi sieciami (produkty wiadomego pochodzenia *versus* anonimowe).

Gospodarka wiejska

Gospodarka wiejska będzie rozwijać się w zakresie tradycyjnych działalności: rolnictwa, drobnej wytwórczości (przetwórstwa rolno-spożywczego, rzemiosła, rękodzielnictwa), przemysłu drzewnego, turystyki i rekreacji. Znacząco zwiększy się rola energetyki odnawialnej, usług ekologicznych i infrastrukturalnych (zaopatrzenie w wodę, oczyszczanie ścieków, utylizacja i zagospodarowywanie odpadów) oraz wolnych zawodów. Nowe możliwości otwiera kurs na biogospodarkę, gospodarke okrężną i społeczną. Zatem gospodarka wiejska będzie rosnąć i zmieniać się pod względem strukturalnym. Rolnictwo wciąż będzie ważne, pomimo spadku liczby gospodarstw rolnych. Nadal nie będzie jednego wzorca tych gospodarstw – tylko o dużej skali i zaawansowanej technice. Pozostawiając na boku wiele zróżnicowane gospodarstwa osób prawnych oraz nieliczne gospodarstwa o charakterze kapitalistycznym (tj. o przewadze najemnej siły roboczej), pod względem użytkowania gruntów i produkcji (gospodarstwa farmerskie) będą dominować gospodarstwa rodzinne, a pod względem liczebnym – rodzinne gospodarstwa rolne o charakterze pomocniczym/ubocznym (*quasi*-rynkowe, samozaopatrzeniowe, hobbystyczne). Spośród gospodarstw indywidualnych najwięcej będzie gospodarstw pomocniczych (*ca* 69%), mniej – farmerskich (*ca* 29%), a najmniej – przedsiębiorstw kapitalistycznych (maksymalnie 2%). Różne będą także technologie mieszczące się na osi: technologie rolnictwa precyzyjnego – technologie ekologiczne.

W produkcji rolniczej *gros* produktów jest i będzie przeznaczane na potrzeby wyżywienia. Jednak będzie rosnąć właściwie nieograniczony popyt na biomasę rolniczą ze strony pozażywnościowych sektorów biogospodarki. Pojawią się zagrożenia wynikające z konkurencji producentów zagranicznych (także spowodowane przez e-handel), rosnące trudności z najmem siły roboczej (co stoi w opozycji do specjalizacji) oraz narastające problemy z sukcesją gospodarstw, wynikające z braku naturalnych następców i rosnących aspiracji coraz bardziej wykształconej młodzieży z rodzin rolniczych. Odwrócenie po akcesji do UE tendencji deprecjacji ekonomicznej rolnictwa przez rynek będzie korygowane przez wymóg uwzględniania pełnych kosztów

produkcji – kosztów społecznych obejmujących także nakłady środowiskowe – oraz płatności za usługi ekosystemowe dostarczane przez rolnictwo. Nawarstwiający się problemy z pracą, unowocześnianie technologii i w ogóle gospodarstw rolnych oraz ekonomia skali wymagają zwiększenia usług okołorolniczych bądź to w postaci kooperacji rolników, bądź też odrębnych podmiotów świadczących usługi. Nowoczesne gospodarstwa rolne tworzą także popyt na nowe usługi związane z cyfryzacją, precyzyjnym dawkowaniem nakładów, doradztwem i oświatą. Wraz z tym następuje zmiana statusu rolnika w kierunku zarządcy gospodarstwa rolnego.

Działalności bazujące na zasobach środowiska są jak najbardziej właściwe dla zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, który najskuteczniej może dokonywać się na drodze efektywnego spożytkowania zasobów i walorów środowiska przyrodniczego – czerpania renty z zasobów i walorów przyrodniczych (renta ziemi, renta przyrodnicza), rozwijania przedsiębiorczości lokalnej z wykorzystaniem miejscowych zasobów przyrodniczych, kulturowych i innych. Chodzi zatem o wykorzystywanie lokalnych zasobów (i o to, aby jak najwięcej korzyści pozostawało w lokalnej miejscowości), kierowanie się potrzebami i możliwościami społeczności lokalnej, partycypację ludności w rozwoju (idea gospodarki społecznej), rozwijanie kapitału społecznego (niższe koszty transakcyjne i współpraca) oraz w zarządzaniu podejście terytorialne, a nie sektorowe. Czynnikiem sprzyjającym jest rosnący popyt na usługi w zakresie rekreacji i turystyki wiejskiej, w tym agroturystyki, turystyki artystycznej, turystyki myśliwskiej i przyrodniczej (obserwacji przyrody, dzikich zwierząt i ptaków). Perspektywicznie rozwojowe i znaczące miejsce w gospodarce wiejskiej przypada energetyce odnawialnej. Poza energetyką słoneczną i wiatrową będzie występować energetyka wodna, ziemna (pompy ciepła) i geotermalna. Szczególnie ważne będą biogazownie na bazie biomasy rolniczej i biomasy komunalnej, przynoszące korzyści ekonomiczne i środowiskowe. Biogazownie będą konieczne dla rolnictwa, aby ograniczyć ślad węglowy, ale i dla pozostałych mieszkańców wsi, by korzystnie utylizować odpady komunalne. Biogazownie będą prywatne, zwłaszcza przy wielkoskalowych gospodarstwach rolnych, ale też będą istniały jako spółki osób fizycznych lub komunalne. Te formy będą występować także w odniesieniu do kolektorów słonecznych, wiatraków, zbiorników wodnych. Taka energetyka może nie tylko zapewnić energię prosumencką mieszkańcom wsi, lecz także wnieść wkład w dostarczanie energii odnawialnej miastom.

Wieś ma długą tradycję w zakresie drobnej przedsiębiorczości, w tym rzemiosła i drobno-przemysłu. Poprawa infrastruktury – komunikacji z miastami – oraz telepraca (którą nasilił COVID-19) zwiększają możliwości mieszkańców wsi w zakresie podejmowania działalności o wysokiej wydajności. Sprzyja temu także przenoszenie się na wieś ludzi wolnych zawodów oraz kadry menedżerskiej. Prognozy demograficzne wskazują na wzrost liczby osób starszych – tak w mieście, jak i na wsi. Coraz więcej ludzi w podeszłym wieku będzie potrzebować stałej lub czasowej opieki. Maleją bowiem odsetek wielopokoleniowych gospodarstw domowych i liczba osób w rodzinie, a rośnie odsetek gospodarstw osób samotnych. Coraz częściej (z wielu przyczyn) dorosłe dzieci nie zapewniają opieki starzejącym się rodzicom. Wyłania się zatem potrzeba tworzenia stosownych placówek, takich jak całodobowe lub dzienne domy pomocy społecznej (domy seniora), domy opieki medycznej i itp. Tworzy to możliwości dla rodzin wiejskich w postaci gospodarstw społecznych (opiekuńczych), skierowanych nie tylko do seniorów, lecz także do niepełnosprawnych i wymagających rehabilitacji lub opieki długoterminowej

dzieci, a nawet do osób wymagających resocjalizacji. W tym celu potrzebne jest wsparcie instytucji rządowych i samorządowych.

Struktura społeczno-ekonomiczna

Struktura społeczno-ekonomiczna obszarów wiejskich zmienia się zgodnie z uniwersalną prawidłowością dezagraryzacji. W skali kraju odsetek gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego od kilku dekad systematycznie spada (w 2010 roku 11%, w 2020 roku 9%). W 2044 roku ten odsetek obniży się do około 5–6%. Analogiczne odsetki na obszarach wiejskich kształtują się na poziomie 34%, 27% i około 18%. W strukturze społeczno-ekonomicznej ważniejszy jest odsetek gospodarstw domowych (rodzin), dla których przeważające źródło utrzymania stanowi działalność rolnicza na własny rachunek, tj. indywidualne gospodarstwo rolne. W skali kraju odsetek takich gospodarstw w latach 2010–2020 zmniejszył się z 3,8% do 2,7%, a na wsi – z 11% do 8%. W przyjętej perspektywie liczba indywidualnych gospodarstw rolnych zmniejszy się do około 900 tysięcy, w tym gospodarstw rolników (tj. gospodarstw domowych czerpiących przeważający dochód z działalności rolniczej na własny rachunek) do około 180 tysięcy (liczba gospodarstw indywidualnych wynosiła w tysiącach: w 2010 roku – 1888, w 2020 roku – 1310, a liczba gospodarstw rolników odpowiednio w tysiącach: 521 i 398). Rosnące zainteresowanie zdrową żywnością z samozaopatrzenia rokuje utrzymywanie się znacznego odsetka gospodarstw samozaopatrzeniowych i o charakterze hobbystycznym. Gospodarstwa rolników coraz bardziej upodobniają się do przedsiębiorstw rolnych (gospodarstw farmerskich), a ich dochody rozporządzalne na osobę zbliżają się do dochodów pracowników i dochodów ogółem (zapewne je przewyższą) – są jednak znacznie niższe od dochodów przedsiębiorców, aczkolwiek ten dystans się zmniejsza.

Dochody ludności wiejskiej (rozporządzalne na osobę) były i nadal są niższe od dochodów ludności miejskiej: w 2010 roku o 29% (miasta powyżej 500 tysięcy mieszkańców o 49%), w 2020 roku o 22% (miasta powyżej 500 tysięcy mieszkańców o 36%). Konwergencja w tym zakresie będzie postępować, co dotyczy także struktury dochodów rozporządzalnych ludności wiejskiej i miejskiej. Obecnie na wsi główną pozycję stanowią dochody z pracy najemnej – sięgają prawie 50%. W przyjętej perspektywie ten odsetek zapewne nieznacznie przekroczy 50%. Drugą pozycję zajmują dochody z tytułu świadczeń społecznych, sięgające obecnie 1/3 ogółu przedmiotowych dochodów. Ta wielkość z uwagi na wzrost odsetka seniorów w strukturze wiekowej ludności oraz udziału osób pobierających świadczenia w ramach systemu pozarolniczego (poza KRUS) wzrośnie o kilka punktów procentowych. Spadnie natomiast udział dochodów z działalności rolniczej, który obecnie kształtuje się już poniżej 10% (do poziomu 5–6%). Zapewne nieco wzrośnie udział dochodów z tytułu pracy na własny rachunek poza działalnością rolniczą (obecnie 7–8%).

Zróżnicowanie wsi

Wieś w obecnym rozumieniu jest traktowana jako byt odrębny od miasta lub jako miejscowość poza jego granicami administracyjnymi. W przeszłości te granice były jasno zakreślone – tak pod względem zarządzania, jak i instytucji. Miasta na ogół miały swojego wójta/burmistrza,

radę miejską, straż itd., a także rynek z ratuszem, bazar/targ, farę, szkołę i inne placówki użyteczności publicznej. Miały też zwartą zabudowę. Przeciwnieństwo stanowiły miejscowości wiejskie z mniej lub bardziej rozproszoną zabudową, charakterystyczną kulturą chłopską różniącą się od kultury miejskiej oraz wieloma specyficznymi organizacjami społecznymi (OSP, LZS, KGW, KR...). To się zmienia. Faktyczne granice między miejscowościami wiejskimi i niewiejskimi nierzadko są płynne – następują wzajemne przenikanie się i wylewanie miast na tereny wiejskie, jak również formalno-prawne przekształcanie miejscowości wiejskich w miasta. To znana sprawa, syntetycznie ujęta jako *continuum* na osi centrum–peryferie, na której znajdują się tak miejscowości wiejskie, jak i liczne miasta. Miejscowości wiejskie bliżej centrum – w tzw. suburbiach – upodobniają się do miast, a ich witalność ekonomiczna i społeczna na ogół rokuje dalszy rozwój. Dotyczy to także niektórych miejscowości wiejskich będących siedzibami gmin oraz pełniących funkcje rekreacyjno-turystyczne i zdrowotne, które upodobniają się do osiedli i miasteczek. Miejscowości wiejskie na drugim biegunie osi – tzw. peryferyjne – cechują się gorszą infrastrukturą techniczną i społeczną oraz podlegają zjawiskom degradacji, w tym depopulacji. Następuje tu też konwergencja w zakresie infrastruktury, kultury i dochodów. Jednak na wsi nadal działają wymienione wyżej organizacje społeczne oraz upowszechniają się nowe (jako NGO).

Wieś jest zatem bardzo zróżnicowana pod względem nie tylko środowiska przyrodniczego, lecz także sytuacji demograficznej i społeczno-ekonomicznej. Pogłębia się zróżnicowanie ekonomiczne i społeczne miejscowości wiejskich.

W odniesieniu do rolnictwa w przypadku miejscowości peryferyjnych przyspieszą koncentracja ziemi i produkcji, a także – w związku z ochroną środowiska i klimatu – ekstensyfikacja. Na tych terenach zwiększy się liczba gospodarstw jednoosobowych, prowadzonych przez ludzi starszych. Niestety, mogą pogłębić się problemy z dostępem do usług publicznych, opieki zdrowotnej, oświaty i szkolnictwa. Część gruntów rolnych będzie oddawana naturze, co wzbogaci bioróżnorodność. W przypadku miejscowości w suburbiach można oczekiwać jedynie umiarkowanej koncentracji produkcji zwierzęcej, a wraz ze wzrostem świadomości dotyczącej zdrowego odżywiania się utrzyma się znaczny odsetek gospodarstw z produkcją nastawioną na samozaopatrzenie i rynek lokalny.

Zróżnicowanie wsi występuje na linii centrum–peryferia, jak również między regionami. To pokłosie zaszłości historycznych, ale też struktury agrarnej i ładu/nieładu w zagospodarowaniu przestrzeni. W odniesieniu do rolnictwa skutkuje to strukturą i technologiami, ponieważ działalność rolnicza jak żadna inna jest głęboko zanurzona w środowisku lokalnym: przyrodniczym, społecznym, kulturowym. Wskazane jest przeto zróżnicowanie polityki w zależności od regionu oraz położenia na osi centrum–peryferie. W szczególności chodzi o rozwój gospodarczy eliminujący konflikty przy budowie obiektów infrastrukturalnych i gospodarczych (np. biogazowni, wiatraków, chlewni, kurników), zachowujący walory środowiskowe i krajobrazowe oraz koncentrację osadnictwa w miejscowościach „rozwojowych”.